

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2020-24-1-4-16>

УДК 364.044+370:314/05-159(054)

ORCID ID 0000-0002-2060-2354

Тетяна Алексєєнко,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

МОЖЛИВОСТІ Й РИЗИКИ КОНСТРУЮВАННЯ НОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ (МІГРАНТІВ)

Анотація. У статті на прикладі вимушених переселенців із зони бойових дій та окупованих Росією територій України актуалізовано проблему конструювання у них нової ідентичності, яка виникає внаслідок масових міграційних процесів, порушення звичних умов життя та ідентифікаційних структур особистості, що супроводжується сприйняттям життя у 2-вимірах – теперішньому і минулому – як неугодоженому в ціннісних смислах та у контексті суперечливих 2-х потреб (відокремлення та афіліації).

Метою статті є осмислення проблеми ідентифікації вимушених переселенців у нових умовах поселення й основних її складових – соціальної («Ми» як колективної ідентичності) та індивідуальної (Self-identity), визначення можливостей і ризиків цього процесу.

В основу методології осмислення проблеми було покладено положення теорії динамічних систем щодо нелінійного розвитку певних систем, здатних набувати непередбачуваної форми, а на перетині інтересів та у періоди переходу в новий стан містити всі ознаки роздвоєння – біфуркації; метод концептуального аналізу виникаючих соціальних ситуацій у середовищі вимушених переселенців і приймаючих їх громад як складних суспільних процесів, з використанням синергетичного підходу; збір емпіричної інформації забезпечено методами опитування і спостереження; для узагальнення інформації використано методи систематизації та класифікації.

За результатами дослідження розкрито ідентичність як інтегральну динамічну систему особистості у співвіднесенні її соціального та індивідуального компонентів, визначено основні причини труднощів перебігу процесу ідентифікації у вимушених переселенців та трансформації їх ідентичності, визначено та класифіковано можливості і ризики у розвитку життєвих ситуацій вимушених переселенців та конструювання їх ідентичності у соціально-правовій і соціально-культурній сферах, на різних рівнях проявлення, зроблено висновки щодо подальших перспектив осмислення проблеми та шляхів її розв'язання у соціальній та соціально-педагогічній роботі.

Ключові слова: вимушені переселенці, мігранти, ідентичність, нова ідентичність, соціальна підтримка.

Tetiana Aliksieienko

Doctor of Sciences in Education, Senior Researcher,
Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv

OPPORTUNITIES AND RISKS OF CONSTRUCTION OF A NEW IDENTITY IN INTERNALLY DISPLACED PERSONS (MIGRANTS)

Abstract. *The article highlights the problem of constructing a new identity on the example of the internally displaced persons of war zone and Russian-occupied territories of Ukraine, which arises as a result of mass migration processes, violation of normal living conditions and identification structures of personality, accompanied by perception of life in two dimensions – current and past – as inconsistent in terms of values and in the context of conflicting 2 needs (separation and affiliation).*

The aim of the article is to comprehend the problem of identification of internally displaced persons (IDPs) in the new conditions of settlement and its main components – social (“We” as a collective identity) and individual (Self-identity), to determine the opportunities and risks of this process.

The methodology of understanding the problem was based on the theory of dynamical systems on the nonlinear development of certain systems that can take unpredictable shape, and at the intersection of interests and in periods of transition to a new state contain all signs of bifurcation; method of conceptual analysis of emerging social situations among IDPs and their host communities as complex social processes, using a synergistic approach; collection of empirical information is provided by methods of survey and observation; methods of systematization and classification were used to generalize the information.

According to the results of the research, identity as an integral dynamic system of personality in relation to its social and individual components is revealed, the main reasons for difficulties in the process of identification of IDPs and transformation of their identity are identified, opportunities and risks in development of life situations of IDPs, as well as construction their identity in the socio-legal and socio-cultural spheres, at different levels of manifestation conclusions were made about further prospects for understanding the problem and ways to solve it in social and socio-pedagogical work.

Key words: *identity, internally displaced persons (IDPs), migrants, new identity, social support.*

Вступ. Явище масового вимушеного переселення в Україні, спричинене російською збройною агресією проти незалежності держави Україна, зокрема окупацією територій АР Крим і Луганської та Донецької областей, потребує всебічного осмислення тих процесів, які відбуваються у середовищі переселенців внаслідок порушення звичних умов їхнього життя та ідентифікаційних структур особистості. В Україні нині 1,5 млн. вимушених переселенців (Україна, 2019). Зважаючи на зовнішні загрози та пов’язані з ними внутрішні виклики у розгортанні сучасної соціальної ситуації особливої актуальності набуває питання особливостей перебігу національної й особистісної ідентифікації. Також, вважаємо, що ця проблема актуалізується у зв’язку з посиленням міграційних процесів, які набули ознак виражених

тенденцій у сучасному глобалізованому світі, де частка мігруючих українців (особливо трудових мігрантів) у порівнянні з іншими країнами Європейського союзу є однією з найбільшою. Зважаючи на те, що вимушені переселенці за міжнародною класифікацією відносяться до категорії мігрантів, такий аналіз може бути як поглиблений з урахуванням положень і висновків досліджень зарубіжних вчених щодо мігрантів, так і бути затребуваним зарубіжною наукою для пояснення можливостей і ризиків масового переселення населення в умовах не тільки гібридної війни, а й масової трудової міграції. Підсилює необхідність наукового аналізу ситуація масових міграційних процесів, викликана пандемією Covid-19, у тому числі повернення на батьківщину трудових мігрантів, які тривалий період працювали в інших країнах, з іншим рівнем життя, міграційної політики, відмінною культурою, соціальними нормами та рівнем розвитку сфери соціальних послуг для груп населення, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема щодо різних видів їх підтримки з метою упередження їх маргіналізації та розвитку деструктивних соціальних явищ.

Актуальними у межах наукової проблеми є спеціальні дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, присвячені соціальним аспектам переселення, емоційного самопочуття вимушених переселенців в Україні (Балакірева, 2016; Лібанова, 2019), праці з проблем внутрішньої міграції в контексті концепції суспільства ризику, труднощів адаптації переселенців (Надрага, 2015), розуміння біфуркаційних процесів в осягненні мінливого світу (Laszlo, 2001), феномену біфуркації ціннісних смислів реального життя і соціального виховання (Алексєєнко, 2018), кризи ідентичності особистості (Титаренко, 1998), трансформації ідентичності (Газізова, 2019), національної й особистісної ідентифікації (Козловець, 2009), суспільства ризику (Beck, 1992), особливостей стратифікації «Ми» і «Я»

(Слюсаревський, 2009), соціальної роботи у громаді (Ворр, & Ворр, 1998).

Мета та завдання. Метою статті є осмислення проблеми ідентифікації вимушених переселенців у нових умовах поселення й основних її складових – соціальної та індивідуальної, визначення можливостей і ризиків цього процесу.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати ідентичність як інтегральну динамічну систему особистості у співвіднесенні її соціального та індивідуального компонентів.
2. Розкрити основні причини труднощів перебігу процесу ідентифікації у вимушених переселенців та трансформації ідентичності.
3. Визначити та класифікувати можливості й ризики у розвитку життєвих ситуацій вимушених переселенців та конструювання їх ідентичності на різних рівнях проявлення.

Методи дослідження. В основу осмислення проблеми було покладено положення теорії динамічних систем щодо нелінійного розвитку певних систем, здатних набувати непередбачуваної форми, а на перетині інтересів та у періоди переходу в новий стан містити всі ознаки роздвоєння (біфуркації), внаслідок чого змінювати орієнтири у своєму розвитку, формуючи іншу систему; метод концептуального аналізу виникаючих соціальних ситуацій у середовищі вимушених переселенців і приймаючих їх громад як складних суспільних процесів, з використанням синергетичного підходу; збір емпіричної інформації забезпечено методами опитування, спостереження; для узагальнення інформації використано методи систематизації та класифікації. Дослідженням було охоплено 180 вимушених переселенців, які нині проживають у громадах м. Києва, Київської, Черкаської, Чернігівської областей.

Результати дослідження. Ідентичність кожної особистості аплікує в собі соціальну та індивідуальну (особистісну чи самоідентичність – Self-

identity) ідентичності, оскільки формується і співвідноситься у процесі ототожнення з іншими членами певної спільності «Ми» як колективної ідентичності, утвореної на основі спільних цінностей, духовних інтересів, переживань, умов буття і водночас виокремлює себе від неї, усвідомлюючи власну цінність та унікальність. В узагальненому сприйнятті, за переліком базових форм та їх ціннісним змістом, ідентичність особистості сприймається як простір конституювання смислів її життя і є результатом тривалого процесу ідентифікації, який є досить складним.

У вимушених переселенців (мігрантів), особливо в перші роки переселення, цей процес ще більше ускладнений, оскільки їхня спільність «Ми» «розпадається» на щонайменше три: *звичну* (таку, яка була до переселення); *тимчасову* (в якій опинилися після переселення); *невизначену* (щодо майбутнього). А на індивідуальному рівні у них відбувається звуження або ж трансформація вже знайомих їм соціальних ролей, разом з тим актуалізуються потреби набуття нових соціальних ролей та якості їх виконання. На успішність їх освоєння значний вплив має фактор «тимчасовості» – по факту та наскільки він є затяжним, а також умови, в яких переселенці опиняються, міра їхніх адаптивних можливостей, соціальних очікувань і власної активності.

Порушення звичних умов життя та пов'язаних з цим ідентифікаційних структур у вимушених переселенців (мігрантів) призводить до сприйняття ними свого життя з причини зміни його якісних характеристик у 2-вимірах – теперішньому і минулому.

Ідентифікаційну структуру особистості утворюють базові форми ідентичності, в числі яких родинно-сімейна, національна, етнічна, громадянська, регіональна, мовленнєва, соціально-культурна, гендерна, професійна, релігійна та інші значимі для людини ідентифікатори, які формуються у процесі її соціалізації та обумовленні приналежністю до окремих

культур, соціальних груп, місця проживання і сфери функціонування.

За результатами нашого дослідження є всі підстави робити висновок про те, що у більше як 70% опитаних вимушених переселенців спостерігається суперечливе переплетення 2-х потреб:

1) потреби у відокремленні від негативно забарвленого минулого свого життя;

2) афіліації – потреби у приналежності до певної групи (у тому числі й тих рідних і друзів, з якими через переселення виникли перервані зв'язки), підтримувати з ними спілкування. Блокування цієї потреби (як і розрив стосунків) викликає відчуття самотності, відчуження, фрустрацію (відчай).

Така суперечливість є свідченням біфуркації, тобто роздвоєння. Ідентичність як інтегральна динамічна система уявлень особистості про саму себе та значимих для неї людей є визначальною і в системі пов'язаних з цим переживань та взаємовідносин. Центральною категорією ідентичності особистості є ціннісно-сміслова сфера, в якій базовими елементами визначаються цілі, цінності та смисли.

- *Цілі* визначають спрямованість розвитку, поведінки і діяльності.
- *Цінності* виявляються в уявленнях і ставленнях конкретної людини до самої себе, навколишнього світу і його подій, у поведінці, вчинках, діяльності.
- *Смисли* пов'язуються з уявленнями про сенс життя і є важливим елементом у формуванні в неї образу теперішнього та майбутнього життя в різних його вимірах.

У вимушених переселенців, як і в тій частині населення, яка залишилась у своїх домівках близько до зони бойових дій, спостерігається їх трансформація. Процес трансформації ідентичності пов'язується з усвідомленням невідповідності наявної ідентичності новим вимогам реальності і супроводжується переоцінкою цінностей та новими вибором на цій основі

ціннісних смислів. Для тих, у кого відбулись порушення в усталених уявленнях щодо цілей, цінностей і смислу життя, це означає «втрату себе» або ж тимчасову соціальну дезорієнтацію. Що яскраво виявляється у висловлюваннях («ми нікому не потрібні», «я взагалі не розумію, що відбувається і за що це з нами», «там у нас було все, а тут ми ніхто», «я втратив/ла все») та безпорадних або ж агресивних моделях поведінки. На підставі отриманих нами емпіричних даних ми спробували вищенаведене положення конкретизувати на прикладі двох сфер життя вимушених переселенців, а саме соціально-культурної і соціально-правової, класифікувавши потенційні сценарії конструювання ідентичності у вимушених переселенців (мігрантів) у контексті можливостей і ризиків та розгортання життєвих ситуацій на мезо- та мікрорівні їх функціонування (табл. 1.).

Таблиця 1.

Можливості й ризики у розвитку життєвих ситуацій вимушених переселенців та конструювання їх ідентичності

	Сфера	Можливості та ризики	На мікрорівні	На мезорівні
1	2	3	4	5
1.	Соціально-правова сфера	Можливості	Набуття права на соціальний захист, пенсійне забезпечення, проживання, першочергового працевлаштування; доступ до охорони здоров'я; пільгові програми	Правовий статус громадянина. Отримання статусу постраждалих внаслідок бойових дій чи збройних конфліктів на території України. юридичні гарантії
		Ризики	Невдоволеність своїм статусом або невчасне його отримання; порушення прав і системи пільг, передбачених Законами	Зростання соціальної напруги
2.	Соціально-культурна сфера	Можливості	Розбудова нових соціальних зв'язків; освоєння нових професійних знань і навичок; перекваліфікація	Поглиблення інтеграції; формування нової спільності на локальному рівні (за місцем проживання, навчання, роботи, дозвілля).

1	2	3	4	5
		Ризики	Втрата стабільності життя; втрата родинних зв'язків; стреси; складні умови проживання; труднощі адаптації; відчуття депривації; порушення структур ідентичності; обмежена комунікація; конкуренція; конфлікти з представниками приймаючих громад; формування «межової» ідентичності (ні там, ні тут); соціальне виключення.	Перервані зв'язки. Втрата прив'язаностей з тими, хто не переселявся; конфлікти у приймаючих громадах (за місцем проживання, навчання, роботи, дозвілля); загроза розвитку інтолерантності; маргіналізація; повернення у місця попереднього проживання

За даними опитування вимушених переселенців щодо адаптації в нових умовах поселення та інтеграції у нові кола соціальної взаємодії, емоційних переживань та особливостей рольової самореалізації, а також спостереження за різними моделями поведінки основними чинниками розвитку біфуркації та кризи їхньої ідентичності визначаються, насамперед, неочікуваність розвитку життєвої ситуації, вимушена кардинальна зміна умов життя, перервані зв'язки, стани розгубленості, втрата чітких орієнтирів для подальшого життя, неготовність до побудови життєвої стратегії в нових умовах. На особистісному рівні у переважній більшості респондентів спостерігається очевидне підпорядкування цілей і моделей поведінки стратегії виживання, яка в реальності в крайніх випадках знаходить своє проявлення у 3-х видах:

1) у пасивному очікуванні змін на майбутнє, які для них будуть творити інші, у розвитку соціальної пасивності, безпорадності, споживацтва та засвоєння соціальної ролі прохача;

2) у намаганнях взяти від життя якнайбільше «тут» і «невідкладно»;

3) у зниженні толерантності до інших, їх «обезціненні», погіршенні стосунків з оточенням, у розвитку конфліктності й агресивної поведінки і спілкування.

За спостереженням, якщо криза ідентичності на індивідуальному

(персоніфікованому) рівні набуває зтяжного або ж радикального характеру, супроводжується прийняттям соціально небажаних ролей та ознак девіантної або ж асоціальної поведінки, то виникають ситуації ризику і для найближчого соціуму (членів сім'ї, сусідів, інших членів громад), що виявляється у фактах насилля і жорстокості. Такий результат у розвитку соціальної ситуації зазвичай виникає тоді, коли людина не докладає значних власних зусиль у подоланні виниклих труднощів свого життя, втрачає віру у свої можливості щось змінити та виправдовує неможливість повноцінної самореалізації виключно зовнішніми факторами.

Визначені аспекти проявлення кризи ідентичності потребують фахової корекції або ж профілактичної роботи в різних соціальних інституціях, насамперед в освітніх, та громадах різних рівнів, з використанням різних засобів формальної і неформальної освіти, у тому числі із залученням до цього процесу соціальних працівників і соціальних педагогів.

Обговорення. У контексті отриманих відповідей можна погодитись з думкою про те, що ідентичності – це процес маргіналізації (Шнейдер, 2018). З цієї точки зору можливо також давати пояснення і щодо маргіналізації тих вимушених переселенців чи мігрантів взагалі, в яких втрата ідентичності пов'язана із втратою цілісності особистості через втрату смислів, несформованість або ж зміну критеріїв ціннісного ставлення до життя та інших членів громади, неможливість самоорганізації у життєвому просторі, блокування життєвої перспективи. Для суспільства, в тому числі приймаючого соціуму (громад), ризик виникає тоді, коли криза ідентичності у представників з числа вимушених переселенців на індивідуальному (особистісному) рівні набуває зтяжного або ж радикального характеру. Це може призвести до формування негативної ідентичності, тобто прийняття соціально небажаних ролей та ознак девіантної або ж асоціальної поведінки.

Труднощі ідентифікації вимушених переселенців з певною мірою допущення можуть бути частково пояснені також положеннями класичної теорії міграції, зокрема щодо розмежування чинників міграції, представленими у розробленій Лі (Lee, 1966) двохфакторній моделі, а саме:

- чинників *відштовхування*;
- чинників *притягування* (вони пояснюють ті привабливі можливості, які відкриваються внаслідок переселення).

У безпосередньому спілкуванні з вимушеними переселенцями та ознайомлення з різними життєвими історіями знаходить підтвердження позиція Титаренко, про те, що криза ідентичності пов'язана з «Я-концепцією» особистості і може мати як негативний характер впливу, так і позитивні наслідки для життєвої ситуації людини та зростання потенцій її особистісного розвитку, самоактуалізації, пошуку нових можливостей і шляхів розв'язання проблем, перебудови ціннісно-смислової сфери (Титаренко, 1998).

Можливості позитивних змін підтверджується результатами наукового дослідження лабораторії соціальної педагогіки та соціальної роботи ІПВ НАПН України, спрямованого на підтримку вимушених переселенців у системі соціальних відносин, ціннісних ставлень, профілактики маргіналізації шляхом розроблення виховного концепту соціально-педагогічного супроводу дітей із сімей вимушених переселенців, домінуючими ідеями якого визначаються формування відповідальної громадянської позиції і патріотичної свідомості, профілактика конфліктів у приймаючій громаді школи і за місцем проживання, налагодження позитивного спілкування підлітків у середовищі ровесників, формування лідерських якостей як способу побудови життєвої стратегії і позитивної самореалізації та самопрезентації, підвищення виховного потенціалу батьків.

Висновки.

1. Науковий дискурс щодо аналізування ситуації у самовизначенні вимушених переселенців (мігрантів) посилює увагу до проблеми конструювання ідентичності, яка знаходиться у площині різноспрямованих процесів сучасного глобалізованого світу, і це чітко диференційовано Беком у таких 2-х векторах: посилення індивідуалізації (як форми звільнення від історично заданих соціальних норм); «стискання», ущільнення соціуму, коли більше дистанціювання між «Я» та «Іншими» вже практично стає неможливим (Beck, 1992).

2. Ідентифікація виявляється у потребі особистості ототожнювати себе з іншими на основі спільних цінностей, духовних інтересів, переживань, умов буття.

3. З огляду на зроблені висновки за результатами аналізування емпіричної інформації актуалізується проблема підтримки нової ідентичності вимушених переселенців (мігрантів), їх інтеграції у нові соціальні умови на підставі ціннісних смислів, шляхом утвердження позитивних уявлень про себе, можливостей самоорганізації у життєвому просторі та розблокуванні життєвої перспективи у процесі соціального виховання, формування громадянської позиції, набуття компетентності, духовного розвитку.

4. Соціальну підтримку мігрантів у вирішенні актуальних для них проблем необхідно здійснювати на особистісному та колективному рівнях. У соціальній роботі – з двох підходів, які були сформульовані Майклом і Джуді Боп: підхід на основі надання послуг; підхід на основі розвитку громад (Ворр М., Ворр G., 1998).

5. Найважливіші завдання соціальної і соціально-педагогічної роботи з мігрантами полягають у тому, щоб: допомогти їм адаптуватися до нових умов проживання, інтегруватися у нові кола соціальної взаємодії; активізувати їх власну участь у подоланні труднощів їхнього життя; залучити до активного

соціального життя у громаді; здійснювати соціальну превенцію.

6. Подальшого наукового осмислення потребують проблеми біфуркації цінностей, ідентифікації та самоідентифікації особистості, базові характеристики людського буття та мотивації до нього, зокрема і через систему соціальних очікувань.

Список використаних джерел

- Beck, Ulrich (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Bopp, M., & Bopp, G. (1998). *Practical Guide to Building Sustainable Communities*. Calgary; Alberta.
- Laszlo, E. (2001). *Macrosht: Navigating the Transformation to a Sustainable World*. Berrett-Koehler.
- Lee, E. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3. 47-57.
- Алексєєнко, Т. Ф. (2018). Проблеми вимушених переселенців в Україні як феномен біфуркації ціннісних смислів реального життя і соціального виховання *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 24 (т. II). Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова. 174-180.
- Балакіревої, О. М. (Ed.). (2016). *Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції : наук. доп.* Київ : НАН України, ДУ «Ін-т економ. та прогнозув. НАН України».
- Газізова, О. (2019). Трансформація ідентичностей внутрішньо переміщених осіб у процесі їх соціально-культурної адаптації та інтеграції у нові територіальні громади. *Гуманітарні виклики XXI ст.* 4(73). 83-96.
- Козловець, М. А. (2009). Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : Монографія. Житомир, Вид-во ЖДО ім. І Франка. 31-89.
- Лібанова, Е. Вимушені переселенці: вчора, сьогодні, завтра. Взято з: <http://gazeta.dt.ua/internal/vimusheni-pereselenci-vchora-sogodni-zavtra-.html> (дата звернення 14.10.2019).
- Надрага, В. І. (2015). Проблеми вимушеної внутрішньої міграції населення в контексті концепції суспільства ризику. *Український соціум*, 1. 134–141.
- Слюсаревський, М. М. (2009). «Ми» і «Я» в сучасному світі. *Вибрані твори*. Київ : Міленіум.
- Титаренко, Т. М. (1998). Життєва криза очима психолога. *Психологія життєвої кризи*. Київ : Агропромвидав. 8-38.
- Україна за чисельністю внутрішньо переміщених осіб.... Взято з: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4108:yuridichni-pidsumki-2018-roku-ta-ochikuvannya-vid-2019-roku-dlya-vnutrishno-peremishchenikh-osib-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350 (дата звернення 14.10.2019).

References

- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage.
- Bopp, M., & Bopp, G. (1998). *Practical guide to building sustainable communities*. Calgary; Alberta.

Laszlo, E. (2001). *Macroshift: Navigating the transformation to a sustainable world*. Berrett-Koehler.

Lee, E. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3, 47-57.

Aliksieienko, T. F. (2018). Problemy vymushenykh pereselentsiv v Ukraini yak fenomen bifurkatsii tsinnisnykh smysliv realnoho zhyttia i sotsialnoho vykhovannia [Problems of internally displaced persons in Ukraine as a phenomenon of bifurcation of values of real life and social education]. In *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 11. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika: Vol. 24 (II)* (pp. 174-180). Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova.

Balakirieva, O. M. (Ed.). (2016). *Vymusheni pereselentsi ta pryimaiuchi hromady: uroky dlia efektyvnoi suspilnoi adaptatsii i intehtatsii* [Internally displaced persons and host communities: Lessons for effective social adaptation and integration]. Kyiv: NAN Ukrainy, DU «Instytut ekonomiky ta prohnovuvannia NAN Ukrainy».

Hazizova, O. (2019). Transformatsiia identychnosti vnutrishno peremishchenykh osib u protsesi ikh sotsialno-kulturnoi adaptatsii ta intehtatsii u novi terytorialni hromady [Transformation of identities of internally displaced persons in the process of their socio-cultural adaptation and integration into new territorial communities]. *Humanitarni Vykyly XXI st.*, 4(73), 83-96.

Kozlovets, M. A. (2009). *Fenomen natsionalnoi identychnosti: vykyly hlobalizatsii* [The phenomenon of national identity: Challenges of globalization]. Zhytomyr: Vyd-vo ZHDO im. I. Franka.

Libanova, E. (2014). *Vymusheni pereselentsi: vchora, sohodni, zavtra* [Internally displaced persons: Yesterday, today, tomorrow. Retrieved from <http://gazeta.dt.ua/internal/vimusheni-pereselenci-vchora-sogodni-zavtra-.html>

Nadraha, V. I. (2015). Problemy vymushenoї vnutrishnoї mihratsii naselennia v konteksti kontseptsii suspilstva ryzyku [Problems of internally displaced persons in the context of the concept of risk society]. *Ukrainskyi Sotsium*, 1, 134–141.

Sliusarevskyi, M. M. (2009). «My» i «Ya» v suchasnomu sviti [“We” and “I” in the modern world]. In *Vybrani tvory*. Kyiv: Milenium.

Tytarenko, T. M. (1998). Zhyttieva kryza ochyma psykhologa [Life crisis through the eyes of a psychologist]. In *Psykhologhiia zhyttievoi kryzy* (pp. 8-38). Kyiv: Ahropromvydav.

Ukraina za chyselnistiu vnutrishno peremishchenykh osib [Ukraine by number of internally displaced persons]. Retrieved from http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4108:yuridichni-pidsumki-2018-roku-ta-ochikuvannya-vid-2019-roku-dlya-vnutrishno-peremishchenikh-osib-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350

Дата подання рукопису 18.09.2020
Дата прийняття рукопису до друку 20.10.2020